

Svensk Biblioteksforening

Arbetar för skol-, folk-, vård- och forskningsbibliotek. Föreningen är ideell och har cirka 550 institutionella och 3 000 enskilda medlemmar. Föreningen har funnits sedan år 2000 och är en sammanslagning av tidigare Sveriges Allmänna Biblioteksforening och Svenska Bibliotekariesamfundet. Uppgiften är att verka för ett nationellt bibliotekssystem av hög standard.

Svensk Biblioteksforening verkar bland annat för:

- ett effektivt och dynamiskt bibliotekssystem
- att tydliggöra bibliotekens roll i samhället
- att främja vetenskaplig och samhällslig informationsförsörjning
- att skapa opinion och stimulera debatt
- ändamålsenlig utbildning, fortbildning, forskning och utveckling inom biblioteksområdet
- att stärka internationell samverkan inom biblioteks- och informationsområdet

Biblioteksplaner – från bibliotekslag till biblioteksplan

Den 1 januari 2005 kompletterades bibliotekslagen med en paragraf om att bibliotek och bibliotekshuvudmän inom det allmänna biblioteksväsendet ska samverka och att kommuner och landsting ska anta planer för biblioteksverksamheten.

Publikationen *Biblioteksplaner – från bibliotekslag till biblioteksplan* förtydligar bibliotekslagen och ger praktisk vägledning i hur man kan arbeta fram en plan. Boken riktar sig till de som är politiskt ansvariga för eller arbetar med biblioteks- och utvecklingsfrågor.

Publikationen:

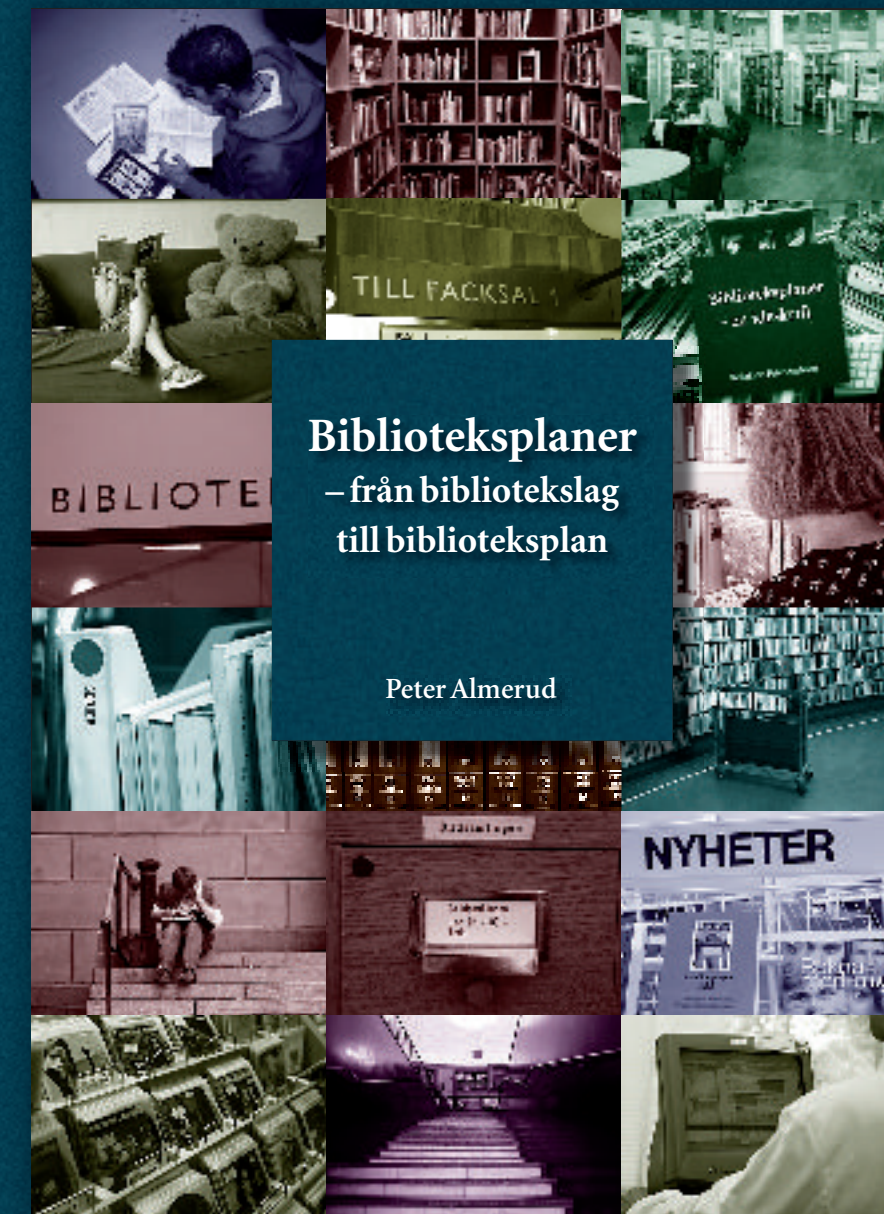
- ger en beskrivning av biblioteksstrukturen och visar hur bibliotekssystemet är en helhet och hur de olika bibliotekstyperna förhåller sig till varandra
- fokuserar på biblioteket som funktion, inte som institution
- betonar biblioteksplanen som ett politiskt dokument och ett biblioteks-politiskt instrument
- definierar bibliotekens roll i olika politikområden i förhållande till övergripande mål för kommunens/regionens utveckling
- bryter ner bibliotekslagens paragrafer och lyfter fram den politiska dimensionen
- diskuterar bibliotekens arenor och vilka roller de har/kan ha på dessa
- visar på omvärldsförändringar och hur dessa påverkar biblioteken
- pekar på frågeställningar som måste besvaras i biblioteksplanen.

ISBN: 91-971498-9-6

Svensk Biblioteksforening
Saltmätargatan 3A, Box 3127, 103 62 Stockholm
Tel 08-545 132 30, Fax 08-545 132 31
www.biblioteksforeningen.org
info@biblioteksforeningen.org

Biblioteksplaner – från bibliotekslag till biblioteksplan av Peter Almerud

Peter Almerud

Skriften *Biblioteksplaner – från bibliotekslag till biblioteksplan* är skriven av Peter Almerud på uppdrag av Svensk Biblioteksforening. Peter Almerud är frilansande journalist, informator och utredare med inriktning på kultur och kulturpolitik. Peter Almerud har som frilansare bland annat gjort utredningar om kultur i arbetslivet och om arbetsplatsbibliotek för Statens kulturråd och om de regionala bidragen till studieförbunden för Region Skåne. Peter undervisar också i kulturpolitik vid Högskolan i Halmstad. Tidigare har Peter Almerud bland annat arbetat som projektledare på Kungl. biblioteket, utredare på DIK-förbundet, chefredaktör för tidskriften DIK-forum och informationschef på Statens kulturråd.

Foto: Isak Almerud

Svensk Biblioteksforening

SVENSK BIBLIOTEKSFORENING

Biblioteksplaner –
från bibliotekslag till biblioteksplan

Biblioteksplaner –
från bibliotekslag till biblioteksplan
av Peter Almerud

ISBN: 91-971498-9-6

Layout: Torkel Edenborg

Foto: Frederik Abbemo samt Torkel Edenborg

Tryck: Markaryds Grafiska 2005

© Svensk Biblioteksörening samt författaren.

Biblioteksplaner – från bibliotekslag till biblioteksplan

av Peter Almerud

Innehåll

Förord	6
Inledning	9
Bibliotekens arenor och roller	12
Från bibliotekslag till biblioteksplan	15
Alla ska ha tillgång till ett bibliotek	17
Avgifter – mer än en teknisk fråga	30
Skolbibliotek handlar om skolans kvalitet	32
Högskolans utbyggnad – nya krav på biblioteken	34
Bibliotekssystemet – en helhet	36
Verksamhet för alla – en demokratifråga	42
Barn och ungdomar – det återstår mycket att göra	46
Bibliotekslagen	48

Förord

Den första januari 2005 kompletterades bibliotekslagen med en paragraf om att bibliotek och bibliotekshuvudmän inom det allmänna biblioteksväsendet ska samverka och att kommuner och landsting ska anta planer för biblioteksverksamheten.

Inte minst för Svensk Biblioteks förening, som under lång tid arbetat för en lagändring i denna riktning, var riksdagens beslut en framgång. Som ett led i föreningens arbete för att ändra lagen presenterade vi år 2001 *Biblioteksplaner – en idéskrift*. Nu följer vi upp den med *Biblioteksplaner – från bibliotekslag till biblioteksplan*. Skriften är tänkt att förtydliga bibliotekslagen och visa hur man kan komma igång med arbetet att ta fram en biblioteksplan med bibliotekslagen som utgångspunkt. Den går därför igenom bibliotekslagen paragraf för paragraf och lyfter fram frågor som man måste ta ställning till i en biblioteksplan. Denna enkla genomgång kan komplet-

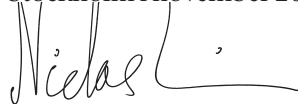
teras och förfinas med olika metoder efter behov och förmåga, till exempel enkäter, intervjuer, fokusgrupper och remissförfarande. Skriften riktar sig till dem som är politiskt ansvariga för eller arbetar med biblioteks- och utvecklingsfrågor, framför allt på kommunal nivå.

Svensk Biblioteksförning menar att en biblioteksplan ska ses som en möjlighet att formulera en lokal och regional bibliotekspolitik, som inte bara lyfter fram de traditionella värdena i biblioteksverksamheten utan också biblioteket som utvecklingsfaktor, biblioteket som ett instrument i den lokala och regionala utvecklingen. En biblioteksplan är ett politiskt dokument. Biblioteksplanen definierar bibliotekets roll i olika politikområden i förhållande till de övergripande målen för kommunens/regionens utveckling, anger konkreta målsättningar för biblioteksverksamheten och lägger fast en strategi för verksamhetens utveckling. Kommunstyrelsen, som har det övergripande politiska ansvaret, måste formulera ett tydligt uppdrag för arbetet. Det färdiga dokumentet ska antas av kommunfullmäktige.

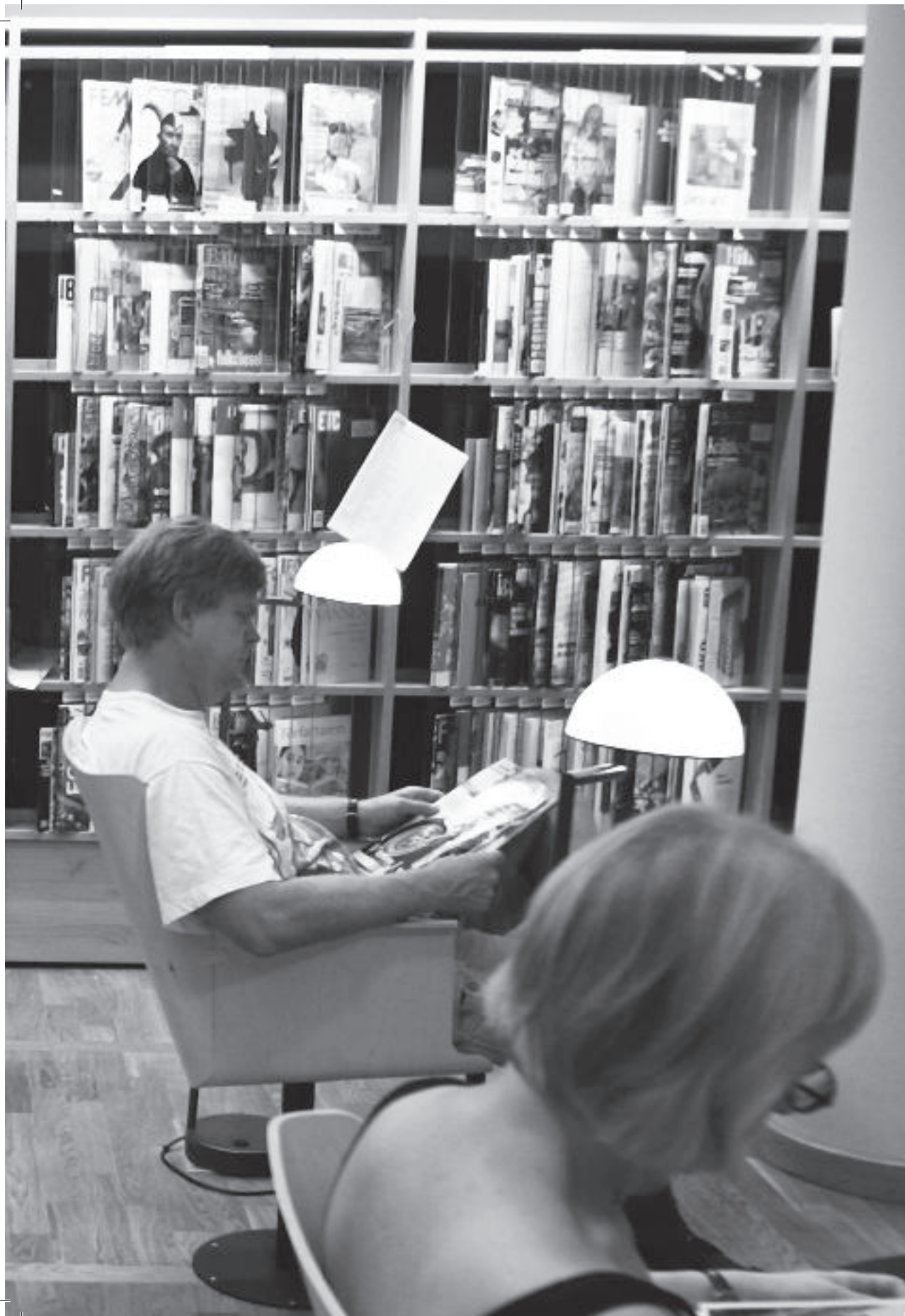
Skriften är producerad av Peter Almerud på uppdrag av Svensk Biblioteksförning. Peter Almerud är frilansande journalist, informatör och utredare med inriktning på kultur och kulturpolitik och då inte minst biblioteksfrågor. Hans arbete med skriften har skett i nära kontakt med ett antal referenspersoner – Birgitta Hansson, Örebro universitetsbibliotek, Gunilla Herdenberg, Folkbiblioteken i Lund, Roland Persson, Länsbibliotek Skåne, Henrik Åslund, Lunds universitetsbibliotek – samt Svensk Biblioteksförnings kansli.

Vi hoppas att den här skriften ska vara ett konstruktivt hjälpmedel i arbetet med att ta fram biblioteksplaner runt om i Sverige.

Stockholm i november 2005

Niclas Lindberg
Generalsekreterare

Inledning

Vilka uppgifter biblioteken ska ha är i högsta grad en politisk fråga. Sedan några år tillbaka finns det en bibliotekslag, som anger ramarna för bibliotekens verksamhet. Ramarna är vida och det är på den lokala politiska nivån man bestämmer vilken omfattning och inriktning biblioteksverksamheten ska ha. Det är också bara på den lokala politiska nivån man kan bestämma hur samspelet mellan biblioteksverksamheten och andra verksamheter i kommunen eller regionen – till exempel utbildning, vård och omsorg och näringslivsutveckling – ska se ut.

Den första januari 2005 kompletterades bibliotekslagen med en paragraf om att bibliotek och bibliotekshuvudmän inom det allmänna biblioteksväsendet ska samverka och att kommuner och landsting ska anta planer för biblioteksverksamheten. Kravet på biblioteksplaner har från en del håll setts som detaljerad politisk centralstyrning. Det kan dock istället ses som en utmaning att formulera en lokal och regional bibliotekspolitik, som inte bara lyfter fram de traditionella värdena i biblioteksverksamheten utan också biblioteket som utvecklingsfaktor, biblioteket som ett instrument i den lokala och regionala utvecklingen. En biblioteksplan är ett politiskt dokument. Den är ingen verksamhetsplan, men den är en förutsättning för en verksamhetsplan. Biblioteksplanen definierar bibliotekets roll i olika politikområden i förhållande till de övergripande målen för kommunens/regionens utveckling, anger konkreta målsättningar för biblioteksverksamheten och lägger fast en strategi för verksamhetens utveckling.

Vad säger lagen?

Bibliotekslagen säger inte särskilt mycket om vad en biblioteksplan är. I det som man skulle kunna kalla ”förarbetena” till kompletteringen av bibliotekslagen, främst kulturdepartementets skrift *Om biblioteksverksamheterna* (Ds 2003:66) och riksdagens kulturutskotts betänkande om lagförslaget (2004/05 KrU:1, 6.2.1), betonar man att det är kommuner och landsting, som själva måste bestämma inriktningen på sin biblioteksverksamhet.

Kulturutskottet säger:

”Definitionen av begreppet biblioteksplan kan säkerligen variera mellan olika kommuner och landsting. En god grund för huvudmännen vid utarbetandet av planerna skulle kunna vara den definition som finns i promemorian Om biblioteksverksamheterna (Ds 2003:66) och som har följande lydelse (s. 112).

Med biblioteksplan avses en av kommunal eller landstingskommunal instans antagen plan för viss biblioteksverksamhet som ger närmare besked om verksamhetens inriktning och omfattning och om samverkan och som är så utformad att medborgarens förutsättningar att påverka huvudmannens överväganden gynnas liksom möjligheterna till samverkan.

Utskottet delar den bedömning som uppenbarligen ligger till grund för regeringens förslag och som innebär att lagstiftaren inte närmare bör precisera innehållet i biblioteksplanerna. Utskottet anser emellertid att det finns skäl som talar för att kommuner och landsting reglerar samverkan på lokal och regional nivå i särskilda biblioteksplaner utifrån de förutsättningar som gäller i varje enskilt fall. Det är också naturligt att planerna tar sikte på bibliotekens olika verksamhetsområden, såsom medieutbud, tillgänglighet, öppethållande osv.”

Återta makten

Biblioteksplaner kan bli effektiva instrument för politiker i kommuner och landsting/regioner att ”återta makten” över biblioteken, att ta initiativet i den bibliotekspolitiska utvecklingen genom att i biblioteksplanerna uttrycka en väl genomarbetad lokal bibliotekspolitik, där mål och ambitioner för biblioteksverksamheten samspelar med mål och ambitioner för andra politikområden. Därmed blir bibliotekets roll att vara inte bara en serviceinrättning utan också en lokal och regional utvecklingsfaktor, utan att man samtidigt behöver ge avkall på bibliotekens traditionella funktioner som fria bildningsinstitutioner, kulturinstitutioner och mötesplatser.

Bibliotekslagen kom till efter många års opinionsbildning från främst bibliotekssamhället och författarkåren. I argumentationen för lagen häv-

BIBLIOTEK

dade många att kommunledningarna var okunniga om och ointresserade av biblioteksverksamheten och det fanns ett starkt misstroende mot kommunpolitikernas vilja att föra en offensiv bibliotekspolitik. En hel del av det misstroendet bottnar förmodligen i att synen på folkbibliotekens roll på många håll har förändrats de senaste decennierna. Från att under 1960- och 70-talen ha varit kulturpolitiskt motiverade institutioner, som arbetat utifrån mer eller mindre klart definierade målsättningar och riktlinjer, har de under de senaste 20 åren allt mer kommit att ses som efterfrågestyrda serviceinstitutioner. Därmed har också det politiska intresset för biblioteken minskat och de har marginaliserats politiskt. Det är dock hög tid att bryta den utvecklingen. Biblioteksverksamhetens omfattning och inriktning är i högsta grad en politisk fråga.

Bibliotekens arenor och roller

Biblioteket likställs ofta med biblioteksrummet – och då gärna med den mest synliga delen av det. Bilden av biblioteket blir då gärna begränsad. Man ser framför sig en institution som lånar ut böcker, som människor kommer och frågar efter, ofta även skivor och filmer, visar en och annan utställning, ordnar några kulturprogram och ger besökarna tillgång till datorer där de kan surfa på nätet.

Det är en ytlig bild, som utesluter stora men mindre synliga delar av bibliotekets vidsträckta verksamhet. Därmed blir det inte heller tydligt vilken central roll biblioteket har, inte bara för människors sociala och kulturella välfärd utan också för kommunens utveckling och tillväxt. Och det är just det – bibliotekets centrala roll för den sociala och kulturella välfärden och för den lokala och regionala utvecklingen – som gör biblioteksverksamhetens inriktning och omfattning till en så viktig politisk fråga i kommunen.

Vilken roll vill man i kommunen att biblioteket ska spela för till exempel utbildningens kvalitet eller för att stimulera människors läsning? Som en studiemiljö och en kunskapsresurs i det livslånga lärandet? För människors välbefinnande i äldreomsorgen? För att stimulera fantasin och det egna skapandet på förskolorna? Som mötesplats för människor från olika kulturer? För en förening, som behöver fakta kring en särskild fråga som underlag för studieverksamhet eller opinionsbildning? För den småföretagare, som behöver aktuell information för att kunna utveckla eller marknadsföra en ny produkt?

Folkbiblioteken har av tradition starka rötter i folkbildningen men har sedan ett par decennier också en snabbt växande betydelse för skolans arbete liksom för informationsförsörjningen till olika delar av samhället, inte minst till vad som ofta kallas den tredje sektorn, till exempel studiecirklar och föreningsliv. Folkbiblioteken står sedan länge på flera olika ben:

- ◆ De ska förmedla litteratur och främja läsning.
- ◆ De ska vara ett stöd för olika former av utbildning.
- ◆ De ska fungera som bildningsinstitutioner i den meningen att de ska vara arenor för människors fria kunskapssökande.

- ◆ De ska svara för informationsförmedling till individer och grupper i olika delar av samhället.
- ◆ De ska vara kulturinstitutioner och arbeta med till exempel utställningar och programverksamhet.

Till det kommer bibliotekets stora betydelse som ett offentligt rum, som relativt kravlöst erbjuder människor ett utrymme för olika former av möten, inte bara med ny kunskap och nya upplevelser – det sägs ofta att biblioteken är en av de få offentliga institutioner där man kan möta det man inte visste fanns – utan också med andra människor. Det är i den meningen biblioteken ofta kallas ”samhällets vardagsrum”.

Det är när man börjar diskutera de här olika benen, bibliotekets olika roller, som det blir tydligt vilken betydelse biblioteken har för den lokala utvecklingen och för den sociala och kulturella välfärden. Den betydelsen kan öka ytterligare med en väl genomarbetad och strategisk bibliotekspolitik, som slår en brygga mellan de lokala förutsättningarna och visionerna och utnyttjar hela den potential som biblioteksverksamheten har för att höja kvaliteten i olika delar av den kommunala verksamheten och bidra till utveckling och tillväxt i lokalsamhället.

I diskussionen om bibliotekets roller är det värt att notera att folkbibliotekens verksamhet har förändrats och dessutom utvidgats markant under de senaste decennierna. Därmed har också antalet arenor för bibliotekens verksamhet ökat. Bakgrunden är de stora omvärldsförändringarna och bibliotekens ambition att svara på dessa. Några av dessa är:

- ◆ Övergången från industrisamhälle till kunskapssamhälle med stora strukturella förändringar och problem som följd, en övergång som sker ojämnt över landet.
- ◆ De ökande kraven på utbildning och etablerandet av ett livslångt lärande.
- ◆ Utbyggnaden och decentraliseringen av högskoleutbildningen och tillkomsten av IT-baserade distansutbildningar.
- ◆ Den geografiskt större arbetsmarknaden, som gör att människor i allt större utsträckning arbetar i en annan kommun än den de bor i.
- ◆ Etablerandet av det mångkulturella samhället.
- ◆ Övergången från arbetskraftsinvandring till flyktinginvandring.
- ◆ Den hela tiden pågående inflyttningen till storstäder och regionala centra.

- ◆ Ett längre liv och bättre hälsa upp i åren.
- ◆ Den ökande andelen pensionärer i befolkningen.
- ◆ Den ökade flexibilitet i tid och rum, bland annat när det gäller arbete och studier.
- ◆ Den ökade konkurrensen om fritiden.
- ◆ Ett ökat kulturutbud med större variation, både på den kommersiella marknaden och i samhällets regi.
- ◆ Det kraftigt ökade medieutbudet.
- ◆ Den mycket snabbt ökande tillgången till information.
- ◆ Ändrade kommunikationsmönster och nya distributionsformer till följd av utvecklingen och utbredningen av Internet.

Samtliga dessa förändringar har stora bibliotekspolitiska konsekvenser och avvägningar om hur dessa konsekvenser ska bemästras bör läggas fast i en biblioteksplan.

Från bibliotekslag till biblioteksplan

Bibliotekslagen är en ramlag. Den anger vissa generella – och tämligen begränsade – ramar för biblioteksverksamheten. Riksdagen har i besluten om lagen strukit under att den inte står i konflikt med den kommunala självbestämmanderätten och att kommuner och landsting själva måste bestämma omfattning och inriktning på sin biblioteksverksamhet. I stort sett varje paragraf i lagen innebär också att kommuner och landsting utifrån sin egen vision av vilken roll den egna biblioteksverksamheten ska spela måste göra ett stort antal övergripande politiska ställningstaganden om biblioteksverksamhetens omfattning och inriktning. Det är naturligt att de ställningstagandena görs i biblioteksplanerna.

Alla ska ha tillgång till ett bibliotek

2§ *Till främjande av intresse för läsning och litteratur, information, upplysning och utbildning samt kulturell verksamhet i övrigt skall alla medborgare ha tillgång till ett folkbibliotek.*

Folkbiblioteken skall verka för att databaserad information görs tillgänglig för alla medborgare.

Varje kommun skall ha folkbibliotek.

Bibliotekslagen säger att varje kommun ska ha folkbibliotek och att alla medborgare ska ha tillgång till ett folkbibliotek. Den anger också ett antal uppgifter för biblioteken. Det ställer en rad frågor, frågor som i grunden handlar:

- ♦ om demokrati och jämlikhet,
- ♦ om alla medborgares rätt till en likvärdig service och möjlighet att skaffa sig den information de behöver för att kunna delta i den demokratiska processen,
- ♦ om människors möjligheter till ett livslångt lärande, att ständigt utveckla sin egen kunskap och kompetens, och
- ♦ om alla människors rätt till ett rikt kulturutbud.

Om alla medborgare, det vill säga alla kommunens invånare, ska ha tillgång till ett folkbibliotek – hur ska då biblioteksstrukturen i kommunen se ut? Hur många biblioteksenheter behövs och var ska de vara geografiskt placerade? I vilken utsträckning kan man ersätta till exempel filialer och utlåningsstationer med mobila enheter, såsom bokbussar och vandringsbibliotek? Kan något eller några av skolbiblioteken utvecklas till integrerade skol- och folkbibliotek och därmed också betjäna till exempel förskolebarn och pensionärer?

Under 1960- och 1970-talen öppnades ett stort antal nya bibliotek just med argumentet att alla skulle ha tillgång till ett bibliotek. Sedan dess har

antalet bibliotek åter minskat i antal. År 1980 fanns det 1 670 biblioteksfilialer i landet, tjugo år senare fanns det 1 170. Men hur omfattande nedläggningarna har varit är olika från kommun till kommun. I vissa kommuner har antalet bibliotek minskat kraftigt, i andra är strukturen i det närmaste intakt. En intressant fråga är naturligtvis varför så många filialer har lagts ner och varför det varierar så kraftigt mellan kommunerna. Har behoven förändrats på grund av till exempel demografiska förändringar? Knappast. För tio år sedan var antalet invånare per bibliotek i genomsnitt 5 400. Idag är motsvarande siffra 6 500. Har inriktningen på innehållet i verksamheten förändrats så att även strukturen måste förändras? Eller handlar det helt enkelt om kommunens ekonomi och därmed om vilken prioritet man gett biblioteksverksamheten?

Många människor har svårt att ta sig till biblioteken, till exempel små barn, gamla och människor med olika former av funktionshinder. Många människor med funktionshinder kan ta sig till biblioteket men inte använda det eftersom det inte är handikappanpassat. Hur löser man behovet av biblioteksservice för dessa grupper?

Att ha tillgång till ett bibliotek handlar för den enskilda individen också om en känsla av vem biblioteket egentligen är till för. Även om den andel av befolkningen som använder biblioteken är hög finns det många som inte besöker bibliotek eftersom de känner sig främmande inför dem. Det finns en mental tröskel, som ibland är väldigt hög. Biblioteket är i många ögon ett finrum, inte ett vardagsrum. De som ser biblioteket på det sättet tillhör ofta grupper, som har kort utbildning och aldrig läser böcker.

Bibliotekens verksamhet var länge koncentrerad till biblioteksrummet. Litteraturförmedlingen och den folkbildande uppgiften stod i fokus. Man vände sig visserligen till alla men förutsatte också att de skulle komma till biblioteket. Det gjorde nu långt ifrån alla. Under 1960- och 1970-talen byggde biblioteken därför upp en mängd olika former av uppsökande verksamhet för att nå de människor som av olika skäl inte kom till biblioteket. Man startade Boken kommer som en service till dem som inte själva kunde ta sig till biblioteken. Verksamheten med talböcker och inläsningsservice för synskadade växte. Man öppnade bibliotek på förskolor och fritidsgårdar. Man öppnade bibliotek och utbildade bokombud på arbetsplatser och vårdhem, inte sällan i samarbete med studieförbund och fackliga organisationer. Samtidigt breddades både medieutbudet och verksamheten och många bibliotek fick karaktären av kulturhus. Men verksamheten utanför biblioteksrummet

har på många håll – kanske på de flesta – mer eller mindre upphört. Finns det kanske behov av att utveckla nya former för den uppsökande verksamheten om man menar allvar med att alla ska ha tillgång till ett folkbibliotek?

Det behövs en balans

Biblioteken har enligt lagen en rad olika uppgifter. De ska arbeta med ”läsning och litteratur, information, upplysning och utbildning samt kulturell verksamhet i övrigt”. De ska dessutom arbeta för att databaserad information blir tillgänglig för alla medborgare. Det är stora uppgifter, som dessutom kan bli nästan hur omfattande som helst. Och när kraven på en del av bibliotekets verksamhet ökar blir det lätt så att andra delar av verksamheten får stå tillbaka. Det är därför politikernas uppgift att i biblioteksplanen finna en balans mellan de olika uppgifterna och lägga fast en rimlig ambitionsnivå för var och en av dem i förhållande till de behov och de resurser som finns.

Biblioteksutvecklingen de senaste två decennierna visar hur tyngdpunkten i verksamheten kan förskjutas. Sedan första halvan av 1980-talet har bibliotekens roll som informationscentraler och som resurs i utbildningssamhället stått i fokus. Samhällets betoning av det livslånga lärandet har tillsammans med de stora utbildningsstatsningarna lett till ökade krav på bibliotekens service. Hos bibliotekssamhället har det funnits en medvetenhet om bibliotekens stora betydelse för kunskapsutvecklingen. Inom både högskolebiblioteken och folkbiblioteken har det dessutom funnits såväl vilja som kompetens att ta vara på de möjligheter som teknikutvecklingen har gett dem att vara spjutspetsar när det gäller informationsförsörjning. Det har också funnits en växande insikt om att det livslånga lärandet ”knyter ihop” folkbibliotek och högskolebibliotek och att biblioteken måste ses som en helhet och som en del av lärandets infrastruktur.

Resultatet är att bibliotekens hemsidor håller på att utvecklas till virtuella bibliotek, där man kan söka i bibliotekskataloger, få tillgång till olika databaser, reservera böcker, låna om böcker, etcetera. Samarbetet mellan folkbibliotek och högskolebibliotek har ökat. Både folkbibliotek och högskolebibliotek har byggt upp webbaserade informationstjänster som Fråga biblioteket och Jourhavande bibliotekarie liksom olika vägledningar till informationskällor på nätet. I landets folkbibliotek finns närmare 6 000 datorer tillgängliga för allmänheten, varav flertalet är uppkopplade till Internet. Andelen studerande bland folkbibliotekens besökare har ökat liksom facklitteraturens andel av utlåningen. Under de senaste åren har flera folk-

bibliotek startat företagservice, inte minst med sikte på nya företagare, som ofta har stora informationsbehov och små resurser och som dessutom ofta är kvinnor och invandrare.

Det är naturligtvis en enorm tillgång för samhället. Men det finns också en baksida. Biblioteken har byggt upp de nya tjänsterna i huvudsak utan nya resurser under en tid då bibliotekens ekonomi har varit ansträngd. Utvecklingen har därför varit ojämn och servicen är långt ifrån likvärdig i olika delar av landet. Det har dessutom skett en rejäl åderlätning av andra delar av verksamheten. Sedan början av 90-talet har antalet biblioteksfilialer minskat med 25 procent. Under samma tid har personalen minskat kraftigt och folkbiblioteken har idag ungefär samma antal årsverken som runt 1980, trots ökade krav på verksamheten. Även bokinköpen minskar, liksom utlåningen. Detsamma gäller prenumerationerna på tidningar och tidskrifter. Stora delar av folkbibliotekens verksamhet utanför biblioteksrummet har dessutom trängts undan. Det gäller till exempel den sociala biblioteksverksamheten, den uppsökande verksamheten och den läsfrämjande verksamheten, verksamheter som under lång tid har varit hörnstenar i bibliotekspolitik. Resultatet syns bland annat i läsvaneundersökningarnas alarmerande vittnesbörd om att allt större grupper i samhället inte längre läser böcker. Klyftorna ökar alltså igen.

Bibliotekens ansträngningar att utvecklas till nav i kunskapssamhället har i stor utsträckning skett utan stöd från en samlad statlig bibliotekspolitik. Den statliga bibliotekspolitikerna har inte heller reagerat på att stora områden av biblioteksverksamheten har hamnat i skymundan. Därmed har vi fått ett bibliotekspolitiskt tomrum. Tomrummet kan fyllas med en utvecklad lokal bibliotekspolitik, som definierar bibliotekets roll, lägger fast ambitionsnivån för de olika delarna av bibliotekets verksamhet och fokuserar strategiskt viktiga frågor som:

- ◆ litteraturen och läsningen,
- ◆ lärandet,
- ◆ den databaserade informationen,
- ◆ integrationen och
- ◆ näringslivsutvecklingen.

SERIER

Litteraturen och läsningen

Biblioteken ska främja intresset för läsning och litteratur. Men bibliotekens bokutlåning har minskat under en följd av år. I huvudsak är det utlåningen av skönlitteratur för vuxna som har minskat; utlåningen av barnböcker och facklitteratur för vuxna är ganska stabil. En del av förklaringen är antagligen att antalet nyinköpta böcker har minskat men en bidragande orsak kan mycket väl vara att den uppsökande och lässtimulerande verksamheten för vuxna mer eller mindre har upphört.

Man kan också konstatera att klyftorna mellan dem som läser böcker på sin fritid och dem som inte gör det sedan några år åter ökar. Medan läsningen är fortsatt hög bland människor med hög utbildning har den minskat kraftigt bland dem med kortare utbildning, främst bland männen men också bland de yngre kvinnorna.

Och läsning är en demokratifråga. Att läsa, att tillgodogöra sig olika texter – allt från texter som ger ny faktakunskap till texter som berikar fantasin – innebär dels att vidga sina egna referensramar, dels att utveckla sitt språk och hålla det levande. Ett väl utvecklat språk och breda referensramar är i sin tur en förutsättning för människor att kunna delta i den demokratiska processen och det offentliga samtalet.

Att kunna läsa, att kunna tillgodogöra sig olika texter, är också en förutsättning för människor att kunna delta i olika former av både formell och informell utbildning, alltså i det livslånga lärandet.

Biblioteken har en mycket stor betydelse för bokläsningen. Liksom för annan läsning, till exempel av tidskrifter. Under en lång följd av år har den andel av befolkningen som använt sig av biblioteken ökat. Inte minst har ökningen bland de lågutbildade varit stor. Nu tycks det ha vänt. Den andel av befolkningen som använder biblioteken minskar igen. Och mest minskar den bland dem som har lägre utbildning. Att klyftorna ökar igen är en utmaning för bibliotekspolitikerna.

Lärandet

Övergången från ett industrisamhälle till ett kunskapssamhälle har ställt och ställer fortfarande stora krav. Det handlar om förändringar i ungdomsskolan, om kompetensutveckling, fortbildning och vidareutbildning, om en kraftigt utbyggd men också decentraliserad högskoleutbildning, om behovet av ett livslångt lärande, om förutsättningarna för ett fritt kunskapsökande.

Det här är politiker och andra beslutsfattare medvetna om och det finns väl knappast någon kommun i landet som inte har ambitionen att möta strukturproblemen med att bli ett mer lärande och ett mer kunskapsintensivt samhälle på den politiska dagordningen. Det märkliga är att det inte alltid är självklart att en sådan ambition måste åtföljas av satsningar på biblioteksverksamheten.

Nu arbetar biblioteken ändå sedan många år intensivt för att möta den här utvecklingen, bland annat genom att anpassa medier och lokaler till de nya behoven, öka samarbetet mellan folkbibliotek och högskolebibliotek och utveckla olika webbaserade informationstjänster. Men resurserna är på de flesta håll knappa och det återstår mycket att göra.

Också det är en utmaning för bibliotekspolitikerna.

Den databaserade informationen

Biblioteken ska arbeta för att databaserad information blir tillgänglig för alla medborgare. Tillgången till databaserad information är inte bara en servicefråga utan också en demokratifråga, som blir allt viktigare i takt med att mer och mer information – även samhällsinformation – främst blir tillgänglig via Internet. Den databaserade informationen får också allt större betydelse

i olika former av lärande. Vidare erbjuder Internet kommunikations- och distributionsformer, som innebär stora fördelar för den som kan utnyttja dem.

Den andel av befolkningen som har tillgång till datorer och som använder Internet har ökat snabbt de senaste åren och inom vissa grupper är användningen mycket hög. I åldersgruppen 15–29 använder sig nästan samtliga av Internet och bland de högutbildade mer än 90 procent. Samtidigt finns det grupper med liten tillgång till datorer och låg användning av Internet. I åldersgruppen 65–80 är det bara var fjärde som använder sig av Internet och bland lågutbildade mindre än hälften. Rent allmänt kan man säga att yngre använder sig av Internet mer än äldre, högutbildade mer än lågutbildade och tjänstemän och akademiker mer än arbetare och jordbrukare. Användningen av Internet bland lågutbildade tycks dessutom minska, vilket kan leda till ökade informations- och kunskapsklyftor.

I ett jämlikhetsperspektiv är det därför viktigt att biblioteken använder såväl sin teknik som sin kompetens för att inte bara ge dem som frågar efter den tillgång till databaserad information utan också arbetar aktivt för att nå de grupper, som av olika skäl inte använder Internet. Biblioteksplanen måste definiera dessa grupper och lägga fast en ambitionsnivå för arbetet med att jämna ut informationsklyftorna.

Tillgången till databaserad information är också en strategisk fråga för en kommuns utveckling och biblioteksplanen måste lägga fast en ambitionsnivå för bibliotekets informationsservice till olika grupper. Biblioteken har generellt sett – sedan finns det naturligtvis variationer – stor tillgång till olika databaser och hög kompetens när det gäller informationssökning. Det gör att servicen när det gäller att ge olika grupper i samhället tillgång till databaserad information kan bli mycket hög och mycket specialiserad och därmed ha stor betydelse för olika både offentliga och privata verksamheter – men den kan också bli både kostnads- och personalkrävande. I vilken utsträckning ska biblioteket till exempel engagera sig i informationsförsörjningen till ett nätverk för nya företagare, ett nystartat företag inom byggnadsvård, en institution som arbetar med friskvård eller ett kulturturistiskt projekt, som syftar till lokal och regional utveckling? Vilket svar man ger handlar bland annat om ekonomi och om utvecklingsstrategier.

I biblioteksplanen måste man även klargöra vilken roll biblioteken ska spela inom andra områden som har strategisk betydelse för kommunens attraktivitet och utveckling, till exempel integration och näringslivsutveckling.

Integrationen

Sverige har blivit ett mångkulturellt samhälle med en stor andel invandrare, det vill säga medborgare med mer eller mindre starka rötter i andra kulturer än den svenska och med ett annat språk än svenska som modersmål. Det innebär en väldig tillgång för samhället, men också problem i form av segregation och diskriminering.

Biblioteken har genom sitt utbud av medier, information och olika kulturaktiviteter liksom sin roll som mötesplats stora möjligheter att ge invandrarna goda förutsättningar att både bibehålla och utveckla sina dubbla kulturella kompetenser och samtidigt bidra till att bryta segregationen. Invandrare besöker också biblioteken i större utsträckning än infödda svenskar. Det gäller även till exempel andra generationens invandrare och utom-

nordiska medborgare; omkring 70 procent av dem besöker ett bibliotek minst en gång och över 40 procent minst fem gånger under ett år.

I ett allt mer segregerat samhälle är biblioteken också en av få offentliga platser där människor med olika bakgrund kan mötas på ett naturligt sätt.

Det här är något att vara rädd om. Biblioteken har dessutom stora möjligheter att göra mer. Om de får politiskt stöd.

Näringslivsutvecklingen

Övergången från industrisamhälle till kunskapssamhälle innebär att näringslivet blir allt mer beroende av ett ständigt tillflöde av ny kunskap och relevant information för att kunna utvecklas. Samtidigt åldras den nya kunskapen allt snabbare. Det blir också allt svårare att hitta den relevanta informationen i det lavinartat växande informationsflödet.

Den här utvecklingen ställer stora och ökande krav på företagens informationsförsörjning. De större företagen har oftast resurser att klara sin informationsförsörjning. För små och medelstora liksom för nystartade företag kan dock bristen på kompetens och resurser för informationssökning vara ett problem, som kan hämma deras tillväxt och i värsta fall kanske stjälpa dem.

Några bibliotek har därför börjat utveckla en företagservice, som i första hand är till för småföretag och för personer som tänker starta eget. Ett exempel är Lunds stadsbibliotek, som har startat Företagsservice. Man vänder sig till små och medelstora företag liksom till personer som ska starta eget och ger kvalificerad hjälp att söka och sammanställa information om företag, branscher, marknader, handel, lagstiftning, export etcetera. Personalen har god kunskap om olika aktörer på området och kan hänvisa vidare när det behövs. På biblioteket finns relevant litteratur, tidningar och tidskrifter liksom databaser med affärs- och kreditupplysningar och med detaljerade uppgifter om företag i hela världen. Företagsservice samarbetar med andra bibliotek i Öresundsregionen och flera offentliga aktörer i kommunen.

Men bibliotekens företagservice är hittills nästan obearbetad mark och mycket återstår att göra. Här finns också ett stort område för ett utvecklingsarbete i samverkan mellan folkbiblioteken och forskningsbiblioteken.

FRÅGESTÄLLNINGAR ATT ARBETA MED

- ▀ Vad betyder lagparagrafen för oss?
- ▀ Hur vill vi leva upp till kraven?
- ▀ Hur ser det ut idag?
- ▀ Vilka bibliotek har kommunens invånare tillgång till?
- ▀ Varför ser det ut som det gör?
- ▀ Vilka når vi?
- ▀ Hur görs information tillgänglig för invånarna idag?
- ▀ Vilken ambitionsnivå ska vi ha framöver?
- ▀ Hur många bibliotek ska det finnas?
- ▀ Var ska de ligga?
- ▀ Vilka ska de vara till för?
- ▀ Vilken service ska de erbjuda?
- ▀ Hur ska balansen mellan olika uppgifter se ut?
- ▀ Hur ska den uppsökande verksamheten se ut?
- ▀ Hur ska den läsfrämjande verksamheten se ut?
- ▀ Vilken tillgång till Internet ska det finnas?
- ▀ Vilka uppgifter ska biblioteken ha, till exempel när det gäller lärande, data-baserad informationsservice, integration, näringslivsutveckling och kultur?

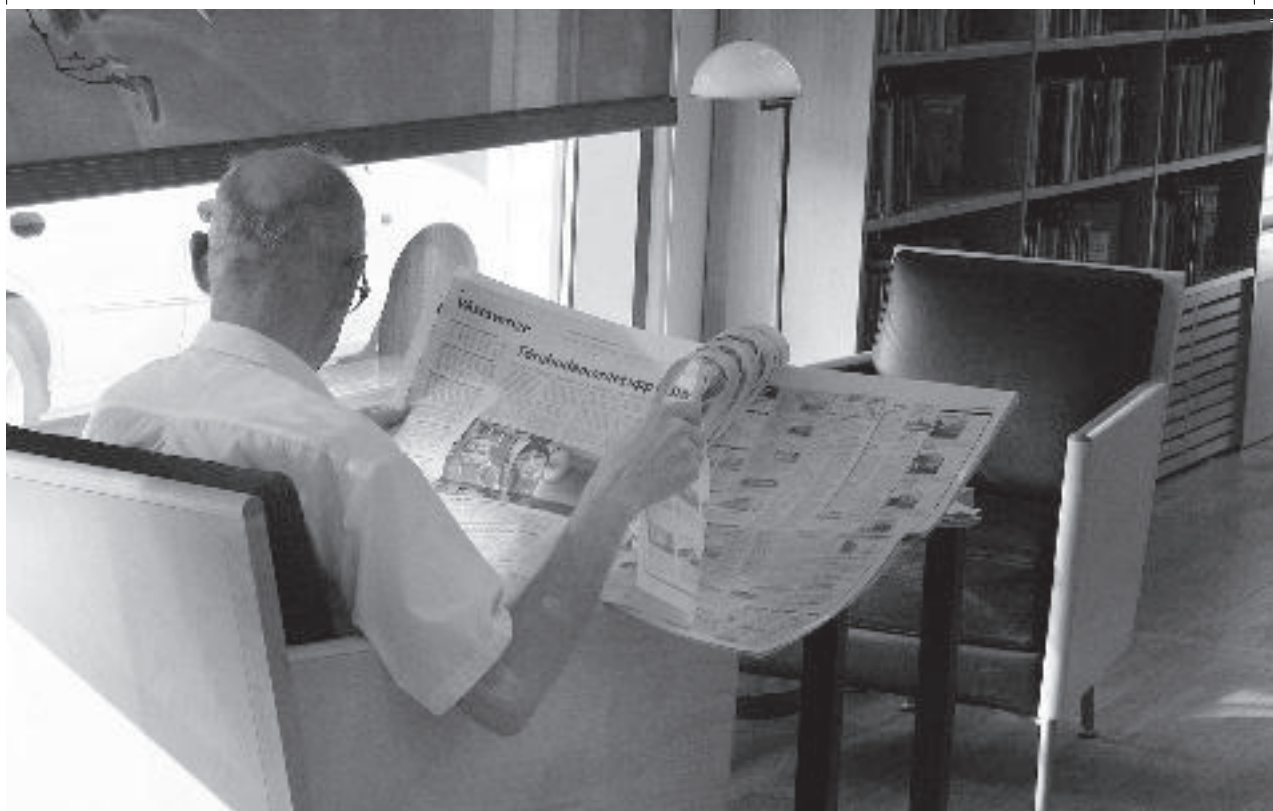
Avgifter – mer än en teknisk fråga

3§ *På folkbiblioteken skall allmänheten avgiftsfritt få låna litteratur för viss tid.*

Bestämmelsen hindrar inte att ersättning tas ut för kostnader för fotokopiering, porto och andra liknande tjänster. Inte heller hindrar den att en avgift tas ut i de fall låntagare inte inom avtalad tid lämnar tillbaka det som de har lånat.

Bibliotekslagen säger bara att utlåning av litteratur till allmänheten ska vara avgiftsfri. Det är alltså upp till varje kommun att bestämma om övriga tjänster ska avgiftsbeläggas. Frågan om avgifter kan kanske ses som en teknisk fråga, men den har också tydliga politiska dimensioner. Kan avgifter hämma ett utnyttjande av biblioteket som är önskvärt i till exempel ett lokalt utvecklingsperspektiv? Hur är det med avgifter på beställningar av böcker och kopior av artiklar från tidskrifter som inte finns på biblioteket – kan inte sådana avgifter bli hinder för den som behöver tillgång till litteratur som bara finns på andra bibliotek, till exempel den som bedriver högskolestudier på distans, den som arbetar med forskning eller den som vill utveckla en verksamhet inom ramen för en förening eller ett studieförbund? Om utlåning och användning av böcker är avgiftsfri – ska då inte också användning och utlåning av andra medier vara det? Varför ska den som söker information på en dator behöva betala när inte den som söker information i en bok behöver göra det? Varför ska biblioteket ta betalt för att låna ut filmen Hemsöborna när man lånar ut boken utan kostnad? Är det i ett kulturpolitiskt perspektiv mer värdefullt att människor läser boken än att de ser filmen?

En motivering för avgifter är ibland behovet av intäkter. Det finns till exempel bibliotek som måste täcka kostnaderna för inköp av video- och dvd-filmer med avgifter på utlåningen. Det kan innebära att biblioteket är lite

försiktigt med att köpa in filmer, som man tror har en liten efterfrågan; om filmerna inte lånas ut får man ju inte in några pengar till nya filmer. Risken är då naturligtvis att biblioteket får ungefär samma utbud som videobutiken runt hörnet – samtidigt som man minskar videobutikens möjlighet att ha ett brett utbud av film. Är det kulturpolitiskt önskvärt?

FRÅGESTÄLLNINGAR ATT ARBETA MED

- ▶ Vad betyder lagparagrafen för oss?
- ▶ Hur vill vi leva upp till kraven?
- ▶ Hur ser det ut idag?
- ▶ Vilka avgifter tar vi ut och varför?
- ▶ Vilka för- och nackdelar finns det med avgifterna?
- ▶ Vilken ambitionsnivå ska vi ha framöver?
- ▶ Ska vi ha avgifter och varför?
- ▶ Vad ska vi i sådana fall avgiftsbelägga och varför?

Skolbibliotek handlar om skolans kvalitet

5§ *Inom grundskolan och gymnasieskolan skall det finnas lämpligt fördelade skolbibliotek för att stimulera skolelevernas intresse för läsning och litteratur samt för att tillgodose deras behov av material för utbildningen.*

Bibliotekslagen lägger stor vikt vid skolbiblioteken. Det är knappast en slump utan det handlar om skolans kvalitet. Det moderna skolbiblioteket är ett verktyg för skolutveckling. Det är skolans medie- och informationscentrum, ett pedagogiskt centrum för både läslust och informationssökning och en funktion som genomsyrar skolans arbete. Det servar dessutom både skolans personal och elever.

Inom skolan pågår det ett ständigt utvecklingsarbete med arbetsformer som ger eleven större utrymme för ett eget aktivt kunskapssökande. ”Pluggskolan” hör till det förgångna. Det är vanligt med temaarbeten. Man söker fakta både i böcker och på nätet. Skönlitteratur får komplettera faktaböckerna för att ge en djupare förståelse. Med det arbetssättet har det bemannade skolbiblioteket en mycket viktig roll i skolan. I skolbiblioteket är böcker och andra medier ständigt tillgängliga och skolbibliotekarien köper in aktuella böcker, ger boktips, hjälper elever och lärare att hitta och värdera information, lär ut informationssökning och hjälper på olika sätt till att stimulera elevernas läsutveckling. Därmed ger skolbiblioteket också eleverna färdigheter, som behövs i ett livslångt lärande.

Det är dock långt ifrån alla elever, som har tillgång till ett sådant skolbibliotek. Visserligen finns det bibliotek i de flesta skolor, men skolorna har långt ifrån alltid satt av resurser för att sköta dem. Bara en tredjedel av grundskoleeleverna har tillgång till ett skolbibliotek med personal under minst sex timmar per vecka, vilket inte är särskilt mycket – drygt en timme om dagen. Ytterligare en sjättedel har tillgång till ett skolbibliotek, som är integrerat med ett folkbibliotek. Det innebär att det bara är hälften av grundskoleeleverna som har tillgång till en någorlunda väl fungerande biblioteks-

service i skolan. I gymnasieskolan är biblioteksservicen betydligt bättre. Lite mer än fyra av fem gymnasieelever har tillgång till ett skolbibliotek, som är bemannat minst sex timmar per vecka. Ytterligare sju procent har tillgång till ett gymnasiebibliotek, som är integrerat med ett folkbibliotek. Det betyder att 90 procent av gymnasieeleverna kan sägas ha relativt god tillgång till bibliotek i skolan. Men det betyder också att drygt 10 procent inte har det, samtidigt som det ställs höga krav på elevens eget aktiva kunskapssökande. De 10 procenten återfinns huvudsakligen i de fristående gymnasieskolorna, där knappt var fjärde elev har tillgång till ett bibliotek som är integrerat eller bemannat mer än sex timmar per vecka.

Den här situationen rimmar illa både med en skolpolitik och med en bibliotekspolitik, som är inriktad på utveckling och tillväxt. Biblioteksplanen måste därför lägga fast en ambitionsnivå för elevernas tillgång till skolbibliotek.

FRÅGESTÄLLNINGAR ATT ARBETA MED

- ▶ Vad betyder lagparagrafen för oss?
- ▶ Hur vill vi leva upp till kraven?
- ▶ Hur ser det ut idag?
- ▶ Vilken tillgång till skolbibliotek har eleverna på de olika skolorna i kommunen?
- ▶ I vilken utsträckning är skolbiblioteken bemannade?
- ▶ Vilka mål finns för skolbiblioteken?
- ▶ Hur använder skolorna biblioteken?
- ▶ Vilken samverkan finns det mellan skolbiblioteken?
- ▶ Vilken samverkan finns det mellan folkbiblioteket och skolbiblioteken?
- ▶ Vilken ambitionsnivå ska vi ha framöver?
- ▶ Vilka mål ska skolbiblioteken hjälpa till att nå?
- ▶ Hur ska elever och lärare i kommunens skolor få tillgång till skolbibliotek?
- ▶ Var ska de ligga?
- ▶ Hur ska de vara utrustade och bemannade?
- ▶ Hur ska skolbiblioteken samverka?
- ▶ Hur ska de samarbeta med folkbiblioteket?
- ▶ Ska vi ha fler integrerade folk- och skolbibliotek?

Högskolans utbyggnad – nya krav på biblioteken

6§ *Det skall finnas tillgång till högskolebibliotek vid alla högskolor. Dessa bibliotek skall inom de områden som anknyter till utbildning och forskning vid högskolan svara för biblioteksservice inom högskolan och i samverkan med landets biblioteksväsen i övrigt ge biblioteksservice.*

10§ *Länsbibliotek, lånecentraler, högskolebibliotek, forskningsbibliotek och andra av staten finansierade bibliotek skall avgiftsfritt ställa litteratur ur de egna samlingarna till folkbibliotekens förfogande samt i övrigt samverka med folk- och skolbiblioteken och bistå dem i deras strävan att erbjuda låntagarna en god biblioteksservice.*

Högskolan har de senaste åren både byggts ut och decentraliserats. Det finns numera minst en högskola i varje län, plus distansutbildning och nätuniversitet, det vill säga utbildning som distribueras över nätet, många gånger kopplat till kommunala lärcentra. Antalet utbildningsplatser har ökat kraftigt – sedan slutet av 1980-talet har antalet studenter vid universitet och högskolor ökat från 165 000 till 330 000. Likaså har andelen studenter från studieovana miljöer ökat. Under en tioårsperiod har andelen studenter från arbetarhem ökat från 19 till 24 procent av alla nybörjare. Det innebär nästan en fördubbling av antalet studenter från arbetarhem. Även andelen studenter med utländsk bakgrund har ökat.

Högskolans utbyggnad har inneburit ett kraftigt ökat tryck på högskolebiblioteken men också på folkbiblioteken med krav på större tillgång till bland annat studieplatser och referenslitteratur. Även belastningen på folkbibliotekens referensservice har ökat markant, en utveckling som har förstärkts ytterligare av den kraftiga ökningen av antalet studenter från studieovana miljöer.

För att folkbiblioteken ska kunna klara servicen till de många högskolestudenter, som av olika skäl väljer att använda sig av folkbiblioteken för att tillgodose sina behov av biblioteksservice och som studiemiljö, krävs ett nära samarbete mellan folkbiblioteken och högskolebiblioteken. Formerna för samarbetet måste naturligtvis läggas fast i biblioteksplanerna. Varje folkbibliotek måste också lägga fast en ambitionsnivå för sin service till högskolestudenterna, till exempel när det gäller tillgång till studieplatser, kurslitteratur, datorer, referenslitteratur och referensservice.

FRÅGESTÄLLNINGAR ATT ARBETA MED

- ▮ Vad betyder lagparagrafen för oss?
- ▮ Hur vill vi leva upp till kraven?
- ▮ Hur ser det ut idag?
- ▮ Vilken samlad biblioteksservice erbjuds de studerande i vår kommun?
- ▮ Har vi mål som handlar om att främja högskoleutbildningen i kommunen?
- ▮ Har vi mål som handlar om att öka antalet högskoleutbildade i kommunen?
- ▮ Har kommunens bibliotek en uttalad roll i arbetet för att nå de målen?
- ▮ Vilken ambitionsnivå ska vi ha framöver?
- ▮ Vilken biblioteksservice behöver de studerande?
- ▮ Vilken service ska de erbjudas?
- ▮ Var ska servicen erbjudas och av vem?
- ▮ Med vilka ska samverkan ske?

Bibliotekssystemet – en helhet

4§ *Ett länsbibliotek bör finnas i varje län.
Länsbiblioteket skall bistå folkbiblioteken i länet med kompletterande medieförsörjning och andra regionala biblioteksuppgifter.*

För den kompletterande medieförsörjningen skall också finnas en eller flera lånecentraler.

7§ *Kommunerna ansvarar för folk- och skolbiblioteksverksamheten.
Landstingen ansvarar för länsbiblioteken och för biblioteken vid högskolor med landstingskommunalt huvudmannaskap.*

Staten ansvarar för övriga högskolebibliotek och för lånecentralerna samt för sådan biblioteksverksamhet som enligt särskilda bestämmelser ankommer på staten.

7a§ *Bibliotek och bibliotekshuvudmän inom det allmänna biblioteksväsendet skall samverka.*

Kommuner och landsting skall anta planer för biblioteksverksamheterna.

Landets offentliga eller allmänna bibliotek – alltså de skattefinansierade biblioteken – fungerar som ett sammanhängande bibliotekssystem där olika bibliotek har olika roller och kompletterar varandra, både när det gäller ansvar, medier och kompetens. På så sätt utnyttjar man de samlade resurserna bättre, vilket leder till ökad effektivitet och bättre service. Det finns till exempel idag inte något hinder för en invånare i en kommun att

använda sig av biblioteket i en annan kommun – och ska inte heller finnas. Det är en naturlig utveckling i ett samhälle, som präglas av att människor i allt större utsträckning arbetar, studerar och tillbringar en del av sin fritid i andra kommuner än den de bor i. Men det kräver samarbete och samplanering mellan biblioteken i grannkommuner eller inom regioner. I takt med att kraven på biblioteken ökar och bibliotekens verksamhet utvecklas blir också den enskilda kommunen och ibland också regionen allt oftare en för liten enhet för att kunna tillgodose utvecklingsbehovet. Det krävs därför i allt större utsträckning samverkan mellan olika bibliotek – ekonomiskt, tekniskt och personellt – inom praktiskt taget samtliga områden av bibliotekens verksamhet.

Det innebär också att biblioteken i systemet i hög grad är beroende av varandra. Det finns idag inget bibliotek som kan fungera oberoende av andra bibliotek och det enskilda bibliotekets styrka beror i hög grad på bibliotekssystemets styrka. Samtidigt har biblioteken olika huvudmän och vilken roll och vilka resurser det enskilda biblioteket har bestäms i sista hand av den enskilda huvudmannens intentioner och ambitioner. Därför är också hela bibliotekssystemets styrka och dynamik beroende av de enskilda huvudmännens ambitioner. Det är därför viktigt att man i utformningen av den lokala bibliotekspolitik definierar det egna bibliotekets roll i bibliotekssystemet som helhet.

Bibliotekssystemet

I grova drag kan man säga att bibliotekssystemet består av *folkbibliotek*, *länsbibliotek*, *länecentraler* och *universitets- och högskolebibliotek*. Till det kommer *Kungliga biblioteket*, som är landets nationalbibliotek, samt ett antal *specialbibliotek*.

De kommunala folkbiblioteken är basen i bibliotekssystemet och vänder sig till den breda allmänheten. Det finns dock ett undantag. *Skolbiblioteken* räknas oftast som en del av folkbiblioteken. Ett skolbibliotek är dock en integrerad del av skolans verksamhet och till för undervisningens behov. Det vänder sig därför till lärare och elever, inte till allmänheten. Att skolbiblioteken är en del av folkbiblioteket innebär dock att de har tillgång till alla de resurser som finns i kommunens folkbibliotek, både i form av kompetens och olika medier.

Det finns ett *folkbibliotek* i varje kommun. I allmänhet består det av ett huvudbibliotek och en eller flera biblioteksfilialer. Huvudbiblioteket är

navet i kommunens biblioteksverksamhet och erbjuder en bred och kvalificerad biblioteksservice. Filialerna kan ha olika profiler beroende på hur omgivningen ser ut och vilken roll de därför ska spela. Många av dem har en mycket bred biblioteksverksamhet. Andra har profilerat sig gentemot barn och ungdomar. Hälften av biblioteksfilialerna är integrerade folk- och skolbibliotek. Det innebär ett effektivt utnyttjande av resurserna men ställer också särskilda krav på personalens kompetens, samlingarnas sammansättning och lokalernas utformning. Folkbiblioteken har också en uppsökande verksamhet med till exempel bokbussar, bibliotek inom vård och omsorg och bibliotek på arbetsplatser.

Sjukhusbiblioteken har tidigare varit en del av folkbiblioteksverksamheten med litteraturförmedling till patienterna som primär uppgift. Rationaliseringen av sjukvården har dock lett till att många sjukhusbibliotek har lagts ner. Flertalet av dem som återstår har utvecklats från patientbibliotek till medicinska bibliotek och några av dem arbetar även med medicinskt inriktad patientinformation. Sjukhusbiblioteken kan också fungera som arbetsplatsbibliotek för de anställda på sjukhuset.

Länsbiblioteken eller regionbiblioteken är i huvudsak ett stöd för biblioteken i länet eller regionen. Basen för deras verksamhet är traditionellt den regionala medieförsörjningen, som kom till för att jämna ut den stora standardskillnaden mellan små och stora kommuner i tillgången till olika medier. I takt med att de kommunala bibliotekssystemen har växt sig starkare samtidigt som kraven på verksamheten har ökat har samordnings-, utbildnings- och utvecklingsverksamhet blivit en allt viktigare del av länsbibliotekens verksamhet. Det kan till exempel handla om att skapa olika möjligheter till informationsutbyte, om att arrangera kompetensutveckling för länets bibliotek kring biblioteksverksamhet i äldreomsorgen eller att arbeta med regionala utvecklingsprojekt kring integrationsfrågor, användningen av digital teknik för distansstudier eller olika former av kvalificerad informationsförsörjning.

Det finns ett länsbibliotek i varje län. Ett undantag utgör Länsbibliotek Sydost, som sträcker sig över två län – Blekinge och Kronoberg.

Länsbiblioteken är oftast små enheter. Det har därför blivit allt vanligare att länsbiblioteken inom en större region arbetar tillsammans i olika frågor för att kunna bibehålla en hög kompetensnivå och samtidigt få utrymme för utveckling av ny specialkompetens. Det är också viktigt för länsbiblioteken att ha kontaktnät, som ger dem en bred överblick över vad som händer inom både biblioteksvärlden och inom omvärlden i stort.

För folkbibliotekens medieförsörjning finns också fyra *lånecentraler*, som lånar ut medier till folkbiblioteken. Avsikten är att de ska komplettera de mediebestånd, som byggs upp lokalt och regionalt. Lånecentralerna är kopplade till länsbiblioteken i Stockholm, Malmö och Umeå samt till Internationella biblioteket, som är en del av Stockholms stadsbibliotek.

Varje *universitets- eller högskolebibliotek* är en integrerad del av respektive universitets eller högskolas verksamhet och vilken inriktning och ambitionsnivå biblioteket ska ha bestäms i slutänden av universitetets eller högskolans ledning. Ett bibliotek på ett universitet eller en högskola är i första hand en resurs för den egna undervisningen och forskningen och vänder sig primärt till universitetets eller högskolans studenter, lärare och forskare. Samtidigt är det naturligtvis en viktig resurs för framför allt forskare men också lärare och studenter på andra universitet och högskolor.

En växande del av verksamheten är utlåning av till exempel böcker och tidskriftsartiklar via folkbiblioteken. Det beror delvis på det ökande informations- och kunskapsbehovet i allt större delar av samhället men kanske främst på den kraftiga ökningen av decentraliserade högskoleutbildningar och högskoleutbildningar på distans. Det innebär höga krav på att samarbetet mellan folkbiblioteken och universitets- och högskolebiblioteken fungerar smidigt, vilket bland annat förutsätter att man i kommunerna bestämmer sig för vilken ambitionsnivå man ska ha för kommunbibliotekets service till dem som studerar på distans.

Kungliga biblioteket, KB, är Sveriges nationalbibliotek och har till uppgift att bevara det svenska trycket och att vara ett humanistiskt inriktat forskningsbibliotek. KB har också ett omfattande utvecklingsarbete, en rad samordnade uppgifter när det gäller forskningsbiblioteken och ansvaret för det nationella biblioteksdatasystemet Libris.

Det är bara fantasin som sätter gränser

Biblioteken har under lång tid samverkat kring medieförsörjningen. Bibliotek, som inte har en bok i sina samlingar, kan genom fjärrlånesystemet låna in den från ett annat bibliotek. På så sätt kan den som behöver en speciell bok få tag på den oavsett var hon eller han bor i landet.

I takt med att biblioteksverksamheten har utvecklats och kraven på service har ökat har dock samarbetet vidgats till många andra områden och en lista på områden där biblioteken samarbetar eller skulle kunna samarbeta – både för att höja kvaliteten på bibliotekens befintliga tjänster, för att utveck-

la nya tjänster och för att utnyttja de resurser man har effektivare – skulle kunna göras väldigt lång. Egentligen är det bara fantasin som sätter gränser.

Några exempel är:

- ◆ Biblioteken i en region kan ses som en gemensam resurs för regionen och ha ett gemensamt lånekort.
- ◆ Man kan ha en gemensam katalog för flera bibliotek.
- ◆ Ett antal bibliotek kan se sina böcker som ett gemensamt bokbestånd och dels låna böcker mellan varandra, dels låta låntagarna låna och lämna tillbaka böckerna på vilket som helst av biblioteken.
- ◆ Man kan via webben söka böcker i flera bibliotekskataloger samtidigt och även beställa böckerna via webben.
- ◆ Flera folkbibliotek kan samarbeta kring utbildning och olika former av stöd till bokombud på till exempel arbetsplatser och vårdhem.
- ◆ Bibliotek kan genomföra gemensamma läsfrämjande aktiviteter.
- ◆ Bibliotek kan samarbeta kring utvecklingen av specialtjänster.
- ◆ Inom ramen för ett samarbete kan olika bibliotek bygga upp egna profiler, som kommer alla biblioteken i samarbetet tillgodo.
- ◆ Bibliotek kan samarbeta för att gemensamt kunna anställa personal med specialistkompetens.
- ◆ Flera bibliotek kan dela på en bokbuss.
- ◆ Bibliotek kan göra gemensamma upphandlingar av tillgången till databaser.
- ◆ Flera bibliotek kan tillsammans utveckla nya webbaserade bibliotekstjänster som vänder sig till olika målgrupper, till exempel studerande, olika invandrargrupper och funktionshindrade.
- ◆ Bibliotek kan samarbeta för att nå människor med kort utbildning och låg studiemotivation.
- ◆ Bibliotek kan tillsammans skapa resurser för att utveckla biblioteken som mötesplats liksom bibliotekens stöd för studerande på olika nivåer.
- ◆ Genom samarbete mellan högskolebibliotek och folkbibliotek kan man ytterligare utveckla lärcentra som stöd för det livslånga och flexibla lärandet.
- ◆ Genom samarbete mellan högskolebibliotek och folkbibliotek kan man ytterligare utveckla de webbaserade referenstjänsterna.
- ◆ Högskolebibliotek och folkbibliotek kan tillsammans utveckla formerna för informationsservice till små och medelstora företag.

FRÅGESTÄLLNINGAR ATT ARBETA MED

- ▶ Vad betyder lagparagrafen för oss?
- ▶ Hur vill vi leva upp till kraven?
- ▶ Hur ser det ut idag?
- ▶ Vilka bibliotek samarbetar vi med och kring vad?
- ▶ Finns det områden där vi är svaga och kan utveckla en bättre verksamhet genom att samarbeta med andra bibliotek?
- ▶ Finns det områden där vi är starka och ytterligare kan utveckla den styrkan genom samarbete med andra bibliotek?
- ▶ Finns det områden där vi har byggt upp kunskaper och skaffat oss erfarenheter, som kan vara till nytta för andra bibliotek?
- ▶ Vilka möjliga samarbetspartners finns?
- ▶ Vilken ambitionsnivå ska vi ha framöver när det gäller samarbete med de andra biblioteken inom den egna kommunen, med de andra biblioteken inom regionen och med övriga bibliotek?

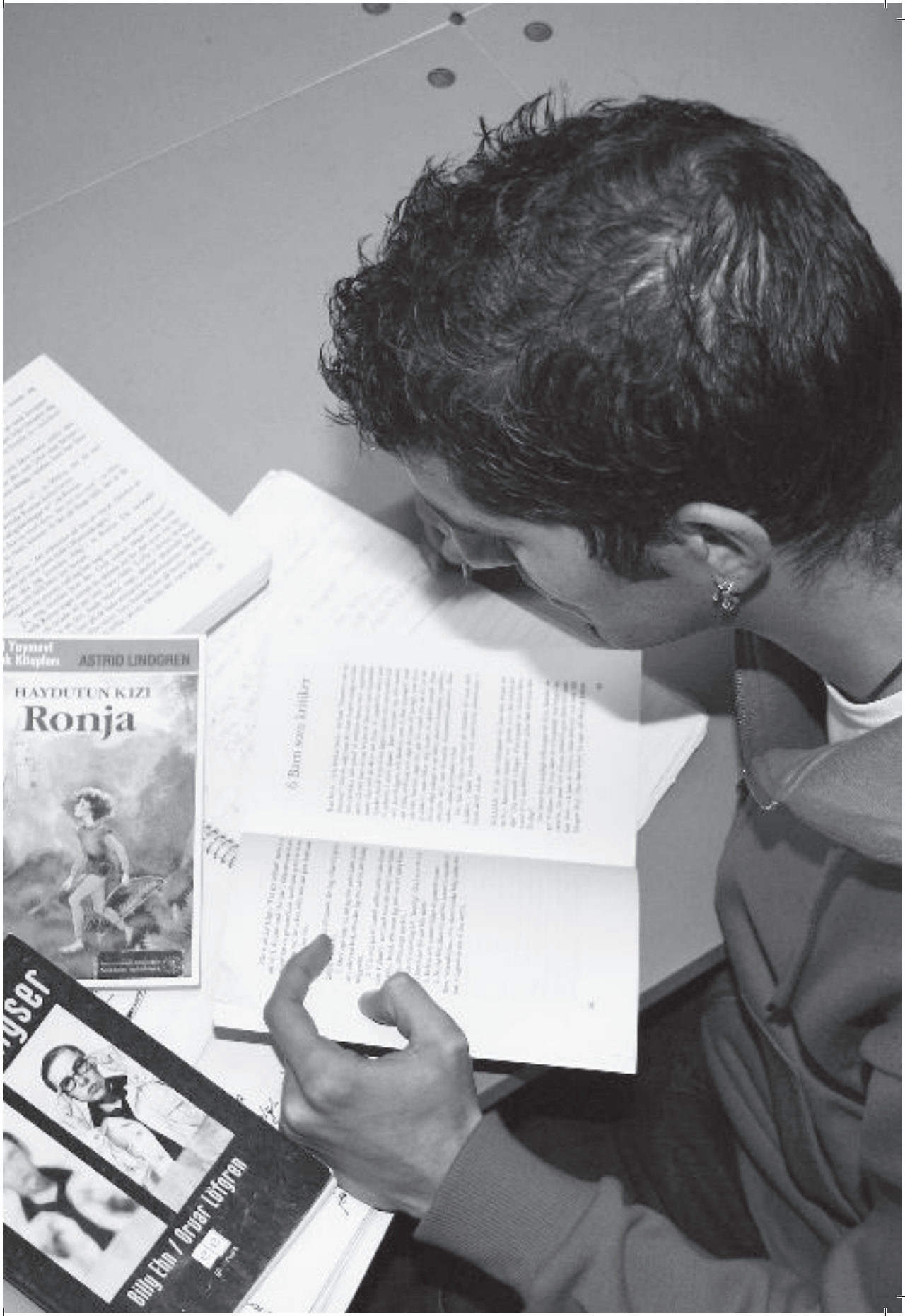
Verksamhet för alla – en demokratifråga

8§ *Folk- och skolbiblioteken skall ägna särskild uppmärksamhet åt funktionshindrade samt invandrare och andra minoriteter bland annat genom att erbjuda litteratur på andra språk än svenska och i former särskilt anpassade till dessa gruppers behov.*

Att funktionshindrade får tillgång till bibliotekens resurser är en demokratifråga. Det handlar om allas tillgång till en likvärdig social och kulturell service. Det är därför rimligt att biblioteksplanen lägger fast vilken ambitionsnivå kommunen ska ha när det gäller att göra biblioteket tillgängligt för människor med olika former av funktionshinder.

En grundläggande åtgärd är att anpassa bibliotekens lokaler så att de blir tillgängliga och användbara för människor med nedsatt rörelse- och orienteringsförmåga. Många bibliotek har använt sig av arkitekter med specialkompetens för att göra en genomgång av vilka förändringar som krävs.

Det är dock inte tillräckligt. Många människor med funktionshinder har svårt att själva ta sig till biblioteken. För att de ska få en likvärdig service som den övriga befolkningen har de flesta bibliotek genom åren utvecklat olika former av uppsökande verksamhet. Många kommuner har också utvecklat webbaserade tjänster, som ökar de funktionshindrades tillgång till bibliotekets resurser. Ett problem är dock att den uppsökande verksamheten är ojämnt fördelad, inte minst på grund av demografiska skillnader. Hur långt man har utvecklat de webbaserade tjänsterna varierar också från kommun till kommun, beroende på vilka resurser och vilken kompetens man har. Det är därför angeläget med ett samarbete mellan kommunerna. De funktionshindrades tillgång till biblioteket handlar också om vilka medier biblioteket köper in. Även om det är långt ifrån tillräckligt finns idag ett relativt stort utbud av till exempel ljudböcker, böcker med stor stil och lättlästa böcker. Det finns också allt fler tekniska hjälpmedel som gör olika medier tillgängliga för funktionshindrade.

Yayınları
ASTRID LINDGREN

HAYDUTUN KIZI Ronja

6. Barns sömnrätter

En flicka som heter Ronja och som är dotter till en haydut som har varit i fängelse i många år. Hon är väldigt duktig på att slåss och hon älskar att springa och springa. En dag kommer hon till ett kloster och blir vän med en flicka som heter Emma. De blir snabbt vänner och de börjar prata om att flytta tillsammans till ett nytt hem. De bestämmer sig för att flytta till en plats som heter Grönvallen och de bestämmer sig för att bygga ett nytt hem där. De börjar bygga och de blir väldigt glada för att de nu har ett eget hem. De blir mycket lyckliga och de börjar leva ett bra liv. De blir mycket vänner och de blir mycket lyckliga. De blir mycket vänner och de blir mycket lyckliga. De blir mycket vänner och de blir mycket lyckliga.

Även att invandrare får del av bibliotekets resurser är en demokratifråga. Det handlar om allas tillgång till en likvärdig social och kulturell service. Men det handlar också om människors möjligheter att bibehålla och utveckla dubbla kulturella kompetenser och om samhällets möjligheter att upprätthålla en kulturell mångfald.

Statens kulturråd har regeringens uppdrag att arbeta för kulturell mångfald med målet att ”ge det mångkulturella samhällets mångskiftande uttrycksformer en naturlig plats i kulturlivet samt att kulturinstitutioner och organisationer utvecklar ett mångkulturellt förhållningssätt i alla delar av sin verksamhet. Målet är att främja en samhällsutveckling som kännetecknas av social jämlikhet, jämställdhet mellan kvinnor och män, respekt och tolerans och där etnisk, kulturell, språklig och religiös mångfald tillvaratas som en positiv kraft samt att bidra till minskad diskriminering, främlingsfientlighet och rasism.” Det målet bör gälla också bibliotekens arbete med kulturell mångfald. En biblioteksplan måste konkretisera bibliotekets arbete med kulturell mångfald och definiera olika invandrargrupperns behov av biblioteksservice utifrån de olika lokala förutsättningarna. För många av invandrarspråken gäller att villkoren för utgivning och distribution av böcker avviker starkt från de villkor som gäller för bokmarknaden som helhet. Biblioteken bör särskilt uppmärksamma litteraturförsörjningen på dessa språk.

Arbetet med kulturell mångfald omfattar också minoriteternas kulturer. Riksdagen beslutade år 1999 att erkänna samer, sverigefinnar, tornedalingar, romer och judar som nationella minoriteter. Det innebär att man även i den lokala och regionala bibliotekspolitiken måste definiera var och en av dessa grupperns särskilda behov av biblioteksservice.

Med undantag för sverigefinnarna är de nationella minoriteterna mycket små grupper. Många i dessa grupper har förlorat minoritetsspråket och helt gått över till att använda svenska. Om språken ska överleva är det av avgörande betydelse att de unga motiveras att använda dem och även får praktiska möjligheter att göra det. Eftersom både utgivning och distribution av böcker på minoritetsspråken sker på helt andra villkor än för majoritetsbefolkningen bör biblioteken särskilt uppmärksamma litteraturförsörjningen för minoritetsgrupperna. De bör också ge stort utrymme för den muntliga berättarkulturen, som hos några av minoritetsgrupperna dominerar över den skriftliga kulturen.

FRÅGESTÄLLNINGAR ATT ARBETA MED

- ▶ Vad betyder lagparagrafen för oss?
- ▶ Hur vill vi leva upp till kraven?
- ▶ Hur ser det ut idag?
- ▶ Vilka invandrargrupper och andra minoriteter finns i kommunen?
- ▶ Hur ser de olika gruppernas behov av biblioteksservice ut?
- ▶ Hur ser bibliotekets verksamhet ut för dessa grupper?
- ▶ Är bibliotekets hemsida anpassad till människor från invandrar- och minoritetsgrupper?
- ▶ Vilka slags funktionshinder behöver vi ta hänsyn till?
- ▶ Är bibliotekets lokaler anpassade till deras behov?
- ▶ Finns det tidningar, tidskrifter och böcker för människor med funktionshinder?
- ▶ Vilka tekniska hjälpmedel finns det?
- ▶ Hur ser den uppsökande verksamheten ut?
- ▶ Vilken uppsökande verksamhet ska finnas?
- ▶ Är bibliotekets hemsida anpassad till människor med funktionshinder?
- ▶ Vilken ambitionsnivå ska biblioteket ha framöver, när det gäller invandrare, andra minoriteter och funktionshindrade?
- ▶ På vilket sätt ska tillgängligheten garanteras och för vilka?
- ▶ Vilka prenumerationer, böcker, tekniska hjälpmedel, etcetera ska det finnas?
- ▶ Hur ska servicen till olika invandrargrupper och minoriteter se ut?
- ▶ Vilka språkkunskaper behövs på biblioteket?
- ▶ Hur ska informationsservicen se ut?
- ▶ Kan bibliotekets hemsida bli ett hjälpmedel för människor med funktionshinder?

Barn och ungdomar – det återstår mycket att göra

9§ *Folk- och skolbiblioteken skall ägna särskild uppmärksamhet åt barn och ungdomar genom att erbjuda böcker, informationsteknik och andra medier anpassade till deras behov för att främja språkutveckling och stimulera till läsning.*

Alla barn och ungdomar har rätt till bibliotek och i enlighet med de kulturpolitiska målen prioriterar biblioteken sedan lång tid tillbaka verksamhet för och med barn och ungdomar. Det innebär att biblioteken har en bred kompetens inom området och att verksamheten på de flesta håll är tämligen väl utvecklad.

Det återstår ändå mycket att göra. Även om verksamheten i biblioteksrummet oftast är väl utvecklad är den inte sällan eftersatt i andra miljöer där barn och ungdomar ofta vistas, till exempel förskolor, skolor och fritidsgårdar. Vidare behövs det särskilda satsningar på ungdomarna. Biblioteken når lättare barnen än ungdomarna och barnen både läser mer och besöker biblioteken oftare än vad ungdomarna gör. Det finns också ett behov av att utveckla det läsfrämjande arbetet liksom aktiviteter som rör barns och ungdomars eget skrivande och berättande.

Barns och ungdomars behov och perspektiv ska vara utgångspunkten för bibliotekens verksamhet för barn och ungdomar. Det innebär att:

- ◆ Biblioteket ska vara en fristad och mötesplats för barn och ungdomar.
- ◆ På biblioteket ska barn och ungdomar mötas med respekt av engagerade vuxna.
- ◆ Biblioteket ska bidra till att stärka barns och ungdomars utveckling till aktiva, demokratiska samhällsmedborgare.
- ◆ Biblioteket ska bidra till att stärka barns och ungdomars personliga utveckling.

- ◆ I biblioteket ska det finnas ett rikt, varierat och aktuellt utbud av olika medier som speglar världen ur olika perspektiv.
- ◆ Barn och ungdomar ska ges en vana att använda bibliotekets resurser för att orientera sig i det allt mer komplexa informationsflödet.
- ◆ Biblioteket ska vara en del av samhällets nätverk för barn och ungdomar när det gäller språkutveckling, kulturarv, kulturupplevelser och eget skapande.
- ◆ Biblioteket ska tillsammans med föräldrar, barnhälsovård, förskola och skola lägga grunden till barns livslånga lärande.
- ◆ Biblioteket ska stimulera barn och ungdomar till nyfikenhet och läslust, muntligt berättande och eget skrivande.
- ◆ Biblioteket ska aktivt söka upp barn och ungdomar i olika miljöer där de vistas.
- ◆ Barns och ungdomars användande av biblioteket ska inte begränsas av ekonomiska hinder.
- ◆ Biblioteket ska vara tillgängligt för barn och ungdomar med funktionshinder.

FRÅGESTÄLLNINGAR ATT ARBETA MED

- ▮ Vad betyder lagparagrafen för oss?
- ▮ Hur vill vi leva upp till kraven?
- ▮ Hur ser verksamheten för barn respektive för ungdomar ut idag?
- ▮ Är den adekvat i förhållande till de behov olika grupper av barn och ungdomar har?
- ▮ I vilka avseenden är vi starka?
- ▮ I vilka avseenden är vi svaga?
- ▮ Finns det ett behov av att utveckla den lässtimulerande verksamheten och i sådana fall mot vilka grupper?
- ▮ Kan biblioteket utveckla verksamheten utanför biblioteksrummet?
- ▮ Vilka miljöer ska man då i första hand satsa på?

Bibliotekslagen

- 1 § Denna lag innehåller bestämmelser om det allmänna biblioteksväsendet.
- 2 § Till främjande av intresse för läsning och litteratur, information, upplysning och utbildning samt kulturell verksamhet i övrigt skall alla medborgare ha tillgång till ett folkbibliotek.
- Folkbiblioteken skall verka för att databaserad information görs tillgänglig för alla medborgare.
- Varje kommun skall ha folkbibliotek.
- 3 § På folkbiblioteken skall allmänheten avgiftsfritt få låna litteratur för viss tid.
- Bestämmelsen hindrar inte att ersättning tas ut för kostnader för fotokopiering, porto och andra liknande tjänster. Inte heller hindrar den att en avgift tas ut i de fall låntagare inte inom avtalad tid lämnar tillbaka det som de har lånat.
- 4 § Ett länsbibliotek bör finnas i varje län.
- Länsbiblioteket skall bistå folkbiblioteken i länet med kompletterande medieförsörjning och andra regionala biblioteksuppgifter.
- För den kompletterande medieförsörjningen skall också finnas en eller flera länecentraler.
- 5 § Inom grundskolan och gymnasieskolan skall det finnas lämpligt fördelade skolbibliotek för att stimulera skolelevernas intresse för läsning och litteratur samt för att tillgodose deras behov av material för utbildningen.
- 6 § Det skall finnas tillgång till högskolebibliotek vid alla högskolor. Dessa bibliotek skall inom de områden som anknyter till utbildning och forskning vid högskolan svara för biblioteksservice inom högskolan och i samverkan med landets biblioteksväsen i övrigt ge biblioteksservice.
- 7 § Kommunerna ansvarar för folk- och skolbiblioteksverksamheten.
- Landstingen ansvarar för länsbiblioteken och för biblioteken vid högskolor med landstingskommunal huvudmannaskap.
- Staten ansvarar för övriga högskolebibliotek och för länecentralerna samt för sådan biblioteksverksamhet som enligt särskilda bestämmelser ankommer på staten.
- 7 a § Bibliotek och bibliotekshuvudmän inom det allmänna biblioteksväsendet skall samverka.
- Kommuner och landsting skall anta planer för biblioteksverksamheterna. Lag (2004:1261).
- 8 § Folk- och skolbiblioteken skall ägna särskild uppmärksamhet åt funktionshindrade samt invandrare och andra minoriteter bl.a. genom att erbjuda litteratur på andra språk än svenska och i former särskilt anpassade till dessa gruppers behov.
- 9 § Folk- och skolbiblioteken skall ägna särskild uppmärksamhet åt barn och ungdomar genom att erbjuda böcker, informationsteknik och andra medier anpassade till deras behov för att främja språkutveckling och stimulera till läsning.
- 10 § Länsbibliotek, länecentraler, högskolebibliotek, forskningsbibliotek och andra av staten finansierade bibliotek skall avgiftsfritt ställa litteratur ur de egna samlingarna till folkbibliotekens förfogande samt i övrigt samverka med folk- och skolbiblioteken och bistå dem i deras strävan att erbjuda låntagarna en god biblioteksservice.

Källa Rixlex: (SFS nr: 1996:1596 Utfärdad: 1996-12-20, ändring införd: t.o.m. SFS 2004:1261)